

Значення та правова

природа шлюбного договору

А. С. Пономарьов

начальник реєстраційної служби Головного управління юстиції у Дніпропетровській області

Переважна більшість країн світу давно визнала доцільність існування інституту шлюбного договору в законодавстві. В різних країнах цей інститут має свої особливості, проте мета його існування єдина – надати подружжю можливості для самостій-

У статті проаналізовано та аргументовано значення інституту шлюбного договору в регулюванні майнових відносин подружжя та визначено його правову природу, як цивілістичного правочину.

Ключові слова: шлюбний договір, подружжя, майнові відносини.

В статье проанализировано и аргументировано значение института брачного договора в регулировании имущественных отношений супругов и определена его правовая природа, как цивилистическая сделка.

Ключевые слова: брачный договор, супруги, имущественные отношения.

The article analyzes and arguments mentioned institution of marriage contract in the regulation of property relations of spouses and determined its legal nature, as the civil law transactions.

Keywords: marriage contract, marriage, property relations.

ного визначення своїх майнових відносин у шлюбі.

В Україні шлюбний договір – це відносно нове правове явище. Так, соціально-економічний розвиток та еволюція цивільно-правових і сімейних відносин в нашій країні закономірно викликали появу шлюбного договору

більш ніж 10 років тому, коли 23 червня 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб і сім'ю Української РСР», згідно з яким Кодекс було доповнено статтею 271 – «Право подружжя на укладення шлюбного контракту», яка передбачила можливість укладання шлюбного контракту між особами, які вступають у шлюб.

Подальший свій розвиток інститут шлюбного договору отримав з прийняттям та вступом в дію 1 січня 2004 року нового Сімейного кодексу України (далі – СК України), в якому відносини подружжя щодо укладення шлюбного договору зібрані у главі 10. Загальний вік існування цього правового інституту в нашій державі дуже короткий, порівняно з іншими країнами, тому в Україні недостатньо розвинена загальна теорія договірних прав щодо подружніх договорів, досить пасивною є практика щодо їх укладення подружжями.

Як новий для сімейного законодавства правовий інститут, шлюбний договір потребує детального аналізу. Це стосується насамперед визначення його правової природи та значення в процесі регулювання майнових відносин подружжя.

Визначенням правової природи шлюбного договору присвятили праці такі науковці, як М. В. Антокольська, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, І. Є. Красько, Ю. С. Червоний, О. А. Явор та ін.

Окремі юристи вважають шлюбний договір різновидом подружніх договорів [2, с. 64]. На думку Ю. С. Червоного, шлюбний договір є сімейно-правовим договором, оскільки його суб'єктами є лише подружжя [8, с. 100].

Позицію О. А. Явор відносно шлюбного договору, як договору про спільну діяльність подружжя було піддано критиці [9, с. 8]. З цього приводу І. Є. Красько зазначив, що для договору про спільну діяльність не притаманне зустрічне надання сторонами якихось матеріальних благ. Інтереси сторін у цьому договорі однорідні, чого не можна сказати про шлюбний договір, де кожна сторона має свій майновий інтерес [5, с. 80-81].

І. В. Жилінкова зазначила, що, як і будь-який інший цивільно-правовий договір, шлюбний контракт має істотні особливості, котрі дозволяють розглядати його як самостійний вид договору [4, с. 109].

Дуалістична точка зору щодо природи шлюбного договору теж посіла своє місце в юридичній науці завдяки позиції щодо комплексності договору, оскільки його майже неможливо остаточно віднести до цивільного чи сімейного права [7, с. 179].

Проте науковцями так і не було наведено достатніх аргументів для переконливого визначення правової природи та сутності шлюбного договору.

Метою статті є проведення аналізу сучасних наукових підходів до визначення правової природи шлюбного договору, а також значення інституту шлюбного договору.

На сьогодні в юридичній науці остаточно не визначено місце галузевої приналежності сімейного права, тому це й викликає сумніви щодо правової природи шлюбного договору. Але слід відзначити поступові тенденції до визнання сімейного права підгалуззю цивільного права, що зокрема підтверджується фактом того ж таки введення інституту договірних відносин подружжя.

Шлюбний договір за СК України – це договір, що укладається особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям, і регулює майнові відносини між подружжям, визначає їхні майнові права та обов'язки як у шлюбі, так і у разі його розірвання.

За своєю юридичною природою шлюбний договір має ряд особливостей (суб'єктний склад, момент з якого він вважається укладеним, його предмет і зміст), що й зумовило його закріплення саме в СК України. Проте таких положень, які б не вкладалися в загальну конструкцію цивільного договору, він не має. Шлюбний договір є тим правочином, який не обмежується лише сферою дії сімейного права, адже на нього поширюються загальні правила Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) щодо усіх правочинів. Форма шлюбного контракту, умови його дійсності, підстави визнання його недійсним, процедура укладення і примусового виконання та інші моменти свідчать про те, що тут використовуються загальні цивільно-правові конструкції договірного права. Крім того, розглядаючи предмет шлюбного договору, з впевненістю можна сказати, що він має цивілістичний характер, адже основу його складають відносини власності та інші майнові відносини сторін. Однак не можна водночас недооцінювати та применшувати роль сімейно-правових норм у формуванні умов шлюбного договору та визначенні правового режиму майна подружжя. Тому шлюбний договір слід розглядати, як цивільно-правовий правочин з певною сімейно-правовою специфікою. Посилання ж деяких авторів на особливий суб'єктний склад шлюбного договору не може заперечити його цивілістичних ознак, адже

в цивільному праві є чимало договорів з особливим суб'єктним складом, що не виводить їх за межі цивільно-правового договору. Таку думку підтримує і М. В. Антокольська, зазначаючи, що стосовно шлюбного договору неможливо довести його специфічну сімейно-правову сутність, яка відрізняє його від договорів цивільних [1, с. 16].

Однак дискусії серед вчених щодо правової природи шлюбного договору не обмежуються встановленням галузевої його приналежності. Серед вчених продовжуються дослідження щодо його юридичної специфіки. Так, намагання віднести шлюбний договір до якоїсь підгрупи подружніх договорів закінчились невдачею, адже він є договором, що носить комплексний характер, тобто може увібрати у себе умови, які складають зміст окремих видів договорів. Він також має особливий суб'єктний склад – його сторонами можуть бути не лише подружжя, а й наречені, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Ще одна особливість шлюбного договору полягає в тому, що його предметом може бути майбутнє майно подружжя, яке буде отримане подружжям в майбутньому і вірогідність появи цього майна не є абсолютною.

Отже, шлюбний договір займає особливе місце у системі майнових договорів подружжя, а тому є особливим засобом правового регулювання майнових відносин подружжя, що визначає його значення, правову природу та сутність.

Якщо розглядати шлюбний договір в контексті прийнятої у цивільному праві класифікації угод, то він набуває ряд специфічних ознак, які характеризуватимуть його юридичну специфіку.

Однією з таких ознак є двосторонній характер шлюбного договору, бо в ньому виражається воля двох сторін, правам та обов'язкам однієї сторони відповідають зустрічні права і обов'язки іншої. Так, з укладанням такого договору подружжя зобов'язується виконувати умови договору і, водночас, набуває права вимагати один від одного виконання цих умов.

Шлюбний договір зазвичай є взаємовигідним для сторін, які його укладають, і відплатним. Відплатність може виражатися, наприклад, у тому, що кожний із подружжя передає свою приватну власність у спільну сумісну власність чи один із подружжя передає свою власність у спільну сумісну, а інший натомість виконує якісь дії зобов'язального характеру. Проте шлюбні договори рідко характеризуються абсолютною еквівалентністю взаємних благ, що надаються сторонами одна одній. Однак можливі і безвідплатні шлюбні договори з вельми простою структурою. Наприклад, коли за таким договором квартира, що належала до укладення шлюбу одному з наречених, після укладення шлюбу переходить у спільну сумісну власність подружжя.

Шлюбний договір є консенсуальним, оскільки вважається такий договір укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з усіх питань, що мають істотне значення. Вступає шлюбний договір в законну силу після укладення шлюбу і нотаріального завірення.

Також він може носити як строковий, так і безстроковий характер. Відповідно до частини 1 статті 96 СК України, у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. Ця нор-

ма є диспозитивною. Тому в шлюбному договорі зазначені строки можуть і не передбачатись. Якщо у цьому документі не передбачений загальний строк його дії, він діє до відмови подружжя від цього договору або до його розірвання (ст. ст. 100, 101 СК України) чи визнання недійсним (ст. 103 СК України).

Якщо у шлюбному договорі встановлено загальний строк його дії, він діє протягом цього строку. Подружжя може подовжити термін дії шлюбного договору. Така угода, як впливає зі змісту ст. 94 СК України, має бути нотаріально посвідчена. У цивільному праві існує поняття фідучіарної угоди, тобто угоди, яка ґрунтується на особливих особистісно-довірчих відносинах її учасників. З першого погляду до таких угод можна віднести і шлюбний договір, але особливістю таких угод є те, що зміна характеру взаємовідносин сторін (втрата їх довіри) може привести до припинення правовідносин в односторонньому порядку. Про шлюбний договір цього сказати не можна, бо він може бути розірваний лише за взаємною згодою подружжя або ж за рішенням суду.

Ще однією «хибною ознакою» шлюбного договору можна вважати його приналежність до угод з відкладальною обставиною, тобто обставиною, з настанням якої пов'язується виникнення прав і обов'язків сторін за правочином. Відповідно до ч. 1 ст. 212 ЦК України, особи, які вчиняють правочин, мають право самі обумовити такі обставини, щодо яких невідомо – настануть вони чи ні. Шлюбний договір відносять до такого типу правочинів з тих підстав, що він вступає в силу тільки після реєстрації шлюбу. Але це не вірно, по-перше, дана умова визначається не сторо-

нами угоди, а СК України, ч. 1 ст. 95, по-друге, відкладальна умова має характеризуватися невизначеністю (невідомо настане вона чи ні), а реєстрація шлюбу ознаки невизначеності не має і її настання цілком залежить від самих сторін шлюбного договору. По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 212 ЦК України, якщо настанню відкладальної обставини недобросовісно перешкодила сторона, якій це вигідно, обставина вважається такою, що настання. Якщо зробити з цього логічний висновок, виходячи з того, що шлюбний договір є правочином з відкладальною угодою – реєстрацією шлюбу, то виходить, якщо одна сторона відмовиться від вступу в шлюб через небажання вступу в силу шлюбного договору, то шлюб буде вважатися укладеним. Але відповідно до принципів сімейного законодавства шлюб є вільним і ніхто не може бути примушений до нього. Отже, цей логічний висновок приводить до думки, що шлюбний договір не можна вважати правочином з відкладальною умовою. Але слід зауважити, що він все ж може містити, як комплексний договір, окремі положення з відкладальними чи скасувальними обставинами. Наприклад, у шлюбному договорі подружжя може передбачити, що якщо котромусь із них в перші три роки шлюбу подарують квартиру, то вона перейде до їх спільної сумісної власності.

Щодо значення шлюбного договору в регулюванні майнових відносин подружжя, а особливо щодо його етико-моралістичної ролі в житті сім'ї ведуться ще запекліші дискусії, ніж на тему його правової природи. Так, на думку професора І. В. Жилінкової, оскільки шлюбний договір фокусує увагу на способах розв'язання проб-

лем, що можуть виникнути в майбутньому при розлученні подружжя, то відповідно він є певною мірою песимістичним документом [3, с. 63]. З цього питання професор З. В. Ромовська зазначає: «Не варто наголошувати на песимістичній ноті шлюбного договору. Треба концентрувати увагу на оптимістичному аспекті цього договору, дух якого наче промовляє до кожного з подружжя: «не хвилюйся, твої матеріальні інтереси мають надійну охорону». Саме тому шлюбний договір слід трактувати як специфічну гарантію на випадок розірвання шлюбу, а отже – він є документом оптимістичним» [6, с. 229].

Пересічні громадяни українського суспільства скептично відносяться до шлюбного договору, наголошуючи що він підриває взаємну довіру між подружжям, є ознакою шлюбу за розрахунком та наявним епітетом меркантилізму. Шлюбний договір «звинувачують» ще й у тому, що він закріплює нерівність між подружжям та нехтує ідеєю партнерства. Власне низький стан правової культури та правової обізнаності населення, недовіра до юридичних механізмів часто зумовлює незвичність і боязнь щодо процедури укладення такого договору, необізнаність з його можливостями.

Але насправді шлюбний договір не заслуговує на таку критику, бо він навпаки є документальним закріпленням вияву взаємної довіри між подружжям і гарантією цієї довіри. А стосовно ідей партнерства та рівності, то неоднаковість часток у майні, набутому за час шлюбу, може бути лише видимою, а не справжньою нерівністю. Так, наприклад, якщо один із подружжя працює більше, напруженіше навіть з ризиком для здоров'я,

а інший займається лише собою, то збереження у шлюбному договорі рівності часток на майно, придбане у шлюбі, не відповідає ідеям рівності. Європейський суд з прав людини визнає дискримінацією однакове поводження з особами, які перебувають у різних умовах.

Тому важливим завданням для держави є інформування широких верств населення про можливість і необхідність укладення шлюбних договорів, які в першу чергу дадуть змогу уникнути довготривалої судової тяганини при розподілі майна подружжя, що розлучається. Крім того, шлюбний договір надає можливість подружжю змінювати законний режим спільної сумісної власності на той, який буде їм вигідний. Тобто сутність і значення шлюбного договору, насамперед, полягає в тому, аби змінити законний режим майна подружжя для максимального пристосування цього режиму до потреб чоловіка та дружини.

Підсумовуючи вищенаведене, відзначимо, що шлюбний договір слід розглядати як цивілістичний правочин з ознаками сімейно-правового. Він є двосторонньою, консенсуальною, оплатною чи безоплатною, строковою чи безстроковою угодою, направленою на встановлення певного режиму майна подружжя, а також їх взаємних майнових прав та обов'язків. Це новий для українського договірного права інститут, що має певну специфіку і потребує подальшого наукового дослідження та вдосконалення. Але водночас в сучасних ринкових умовах і на шляху України до європейської інтеграції шлюбний договір є надзвичайно важливим правовим інститутом, що розширює диспозитивні можливості суб'єктів сімейно-правових відносин, надаючи їм можливість відійти від законом встановленого режиму майна подружжя і регулювати свої майнові відносини відповідно до своїх індивідуальних потреб.

Список використаної літератури

1. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву. – М., 1995. – С. 116.
2. Дзера О. В. Укладення подружжям угод щодо їх спільного майна // Радянське право. – 1978. – № 4. – С. 64.
3. Жилінкова І. Розвиток інституту шлюбного договору / І. В. Жилінкова // Вісник АпнУ. – 2002. – № 28. – С. 63-65.
4. Жилінкова І. В. Шлюбний контракт: чинне законодавство та перспективи його розвитку // Право України. – 2006. – № 6. – С. 109.
5. Красько И. Е. Правовая природа брачного контракта // Проблемы законности. – Х., 1980. – Вып. 33. – С. 80-81.
6. Ромовська З. В. Українське сімейне право : [підручник] / З. В. Ромовська – К. : Правова єдність. – 2009. – 500 с.
7. Сімейне право України / За ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – С. 179.
8. Червоний Ю. С. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины. – К., 2003. – С. 100.
9. Явор О. А. Функції шлюбного контракту в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1996. – С. 8.